

Lips Adrián

Ne kérdezd, ki voltam: A sorsomat én akartam

A Gajdó Tamás – Magyar Nóra – Péter Zsolt
szerkesztette *Ne kérdezd, ki voltam –
Koródy Katalin, a díva emlékére* című kötetről

A kötet alapjául szolgáló *A sorsomat én akartam... A Karády Katalin-regény* című részletes tanulmány Gajdó Tamás és Magyar Nóra munkája. A szöveg egy korábbi változata már megjelent az Ernst Múzeum kiállításának 2003-as *Dívák, primadonnák, színésznők – Jászai Mari–Fedák Sári–Karády Katalin* című katalógusában. Jelen esetben Gajdó és Magyar írását Péter Zsolt, az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet (OSZMI) munkatársának objektív, részletekben gazdag kutatómunkája egészíti ki. A könyv a Szépmíves Könyvek Kiadó és az OSZMI gondozásában jelent meg Budapesten, 2016-ban.

Az írók Papír Viktor és Szepes Béláné azonos című dalszerzeményének¹ kezdő soraival indítanak elgondolkodtató párbeszédet a mű címe (*Ne kérdezd, ki voltam...*) és a szerkesztett tanulmány főcíme (*A sorsomat én akartam...*) között. De ki is volt valójában Karády (Kanczler) Katalin (1910–1990)? Korábban több szerző, köztük Bíró Gyula (1980), Gajdó Tamás és Magyar Nóra (2003), Hámori Tibor (2004), Király Jenő (1989, 1993), Kristóf Károly (1987), Kelecsényi László (1983, 2010), Nemeskürty István (1983) és Pusztaszeri László (2002, 2008) is megpróbált átfogó, mégis különböző szemüvegeken keresztül rátekinteni az 1930-as, 1940-es évek sztárrendszerének népszerű színész- és énekesnőjére, valamint a létrejött Karády-jelenség lehetséges olvasataira.

Karády az 1939-es *Halálos tavasz* című film női főszerepével robbant be a magyar filmvilágba. Az emblematikus melo-dráma 1979-1980-as újrajátszása nem várt sikert hozott Magyarországon (heti három előadásban 77 ezer néző látta). Bíró Gyula ezt a témát járta körül írásában, amelyben arra jutott, hogy a magyar társadalmi és kulturális élet konstellációinak változásai nemcsak a nosztalgiahullám magyarországi elterjedésére teremtettek lehetőséget, hanem arra is, hogy egy sorsszerű életérzést tükröző film újra tömegsiker legyen (Bíró 1980).² Király Jenő a tömegfilm sajátos alkotásmódján és a tömegkultúra esztétikai elemzésén keresztül közelítette meg a Karády-hősnőt mint „frivol múzsát” (Király 1993). Szemüvegén keresztül betekintést nyerhettünk a Karády-jelenség objektív, történeti és pszichológiai vonatkozásokat is figyelembe vevő, ugyanakkor szubjektív, művészi, szakrális olvasatába is.³ Pusztaszeri László legújabb írásában (2008) Karády Katalin és állítólagos szerelme, Ujszászy István párhuzamos életrajzi vonatkozásait vizsgálta, és kitért a színész- és énekesnő édesapjával való kapcsolatára (vagyis a sorozatos bántalmazásokra), annak részleges pszichológiai olvasataira és lehetséges leszbikus szexuális orientációjára is. Péter Zsolt, a jelen kötet szerkesztője az MTVA Karády Katalinról szóló *Hogy volt?!* (Péter 2017) című műsorában, Bubryák István és Radó Gyula pedig *A tábornok és a díva* (2017) című

1 „Ne kérdezd, ki voltam. Szerzők: Papír Viktor, Szepes Béláné. Az azonos című *Ne kérdezd, ki voltam* (1941) című film betétdala. Író: Orsi Mária [Szepes Mária]. Forgatókönyvíró és rendező: Balogh Béla. Balogh Film. Hunnia. Bemutató: 1941. szeptember 5. Fórum” (Szepes, 1988: 251–254).

2 Kelecsényi László egy későbbi, 1983-as írásában összhangba hozta az 1930-as, 1940-es évek konstruált sztárrendszerében készült Karády-filmek lehetséges kritikai olvasatait. A *Halálos tavasz* kapcsán azt írja, hogy sokatmondó a sikerfilm és a második világháborús katasztrófa utólagos összekapcsolása. Ebben az értelmezésben sok magyarnak a férfi főszereplő (Egry Iván/Jávör Pál) öngyilkossága azt is jelenthette, hogy a háborúban harcoló ifjak a film hőiséhez hasonlóan önkéntesül vetettek véget kudarcba fúló életüknek (Kelecsényi 1983). E gondolatmenetet Nemeskürty István azzal egészítette ki, hogy a hollywoodi minta alapján megalkotott individualista sztárrendszer jegyében feltámadhatott a háborús szellemiségtől és hangulattól való szabadulás szükséglete is. A nézők a magánélet érzélgős, de mégis privát régióiba vonulhattak vissza a történet révén, és a külön utakon járó individuum jogait érvényesíthették (Nemeskürty 1983).

3 Az utóbbit jól érzékelteti egy, az MTVA M5 csatornájának „Mindenki Akadémiája” című műsorában megtartott előadásomban (Lips 2017) is elhangzott, *Karády mítosza és mágiája* című írásából idézett néhány sor: „Az antik Vénusz az azúr tenger szülötte, a Karády-hősnő a hidak alatt hömpölygő, körülbetonozott, sötét folyó újjászülette” (Király 1989: 22).

párhuzamos életrajzi dokumentumfilmjében próbálta tisztázni a két ember kapcsolatának lehetséges mozgatórugóit. Annyi bizonyos, hogy Karády és Ujszászy esetében inkább két érett, felnőtt ember találkozásáról és emberi kapcsolatáról beszélhetünk, mintsem a különböző magyar médiumok által sorozatosan felnagyított, mindent elsöprő szerelemről.

Gajdó és Magyar 2003-ban, majd a jelen kötetben is ír a leszbikus szexuális orientáció kérdésköréről. Mégpedig Karády felfedezőjének, Egyed Zoltán barátainak (Hunyady Sándor és Bródy Illés) archív levelezésével kapcsolatban:

„Zoltán új nőbe szeretett belé. Karády Katalinnak hívják. Rögtön fel is fedezte, és szerepet harcolt ki számára a Pesti Színháznál. Nagyon szép, közismert meleg tyúk. Lehet, hogy sikere lesz, ha megtanul játszani” (16. o.).

Hankiss Ágnes Susan Sontag *campról* (jelentése: ciki, frivol, groteszk) írt tanulmánya (Sontag 1964) nyomán párhuzamot von Karády és Greta Garbo között:

„Karádyra is igaz, amit Sontag Garbóról állapít meg: színjátékának üressége és mesterkéltsége éppúgy hozzátartozik – »nem az, ami« jellegénél fogva éppolyan gyönyörködtető – mint Garbóhoz a magáé. Boszorkányos nőiességéről híres, de közben szögletes a testalkata, darabos a mozgása, férfi méretű a lába, férfiasan mély a hangja, és legendák keringenek biszexualitásáról” (49. o.).

A tanulmány több helyen (a 10–14., 16., 18–21., 26., 28. és 36. oldalon) is kiemeli Egyed Zoltán újságíró, színikritikus fontos szerepét Karády felfedezésében és a Karády-jelenség „nyugati”, helyesebben hollywoodi mintára történő megkonstruálásában. Azonban az információkat a mű elszórtan, néha valódi súlyukat elveszítve taglalja. Ehhez társul, hogy a kötet mindössze egyetlen nemzetközi nyelvterületen tevékenykedő kortárs színésznőre tesz utalást, a korábban említett Greta Garbora, pedig Egyed hollywoodi látogatásai nem számítottak egyedülállóknak a korszakban.⁴

A Gajdó–Magyar-tanulmány mellett a kötet tartalmazza Karády levelezésének egy részét is, így a színész- és énekesnő és a zsidó származású Réti György⁵ színészügynök közötti, négy különböző időszakból származó levélváltást is. Emellett a Vígszínház igazgatóságához címzett 1941-es levelet, amelyben Karády beszámol arról, hogy Ajtay Andor – Leonyid Arcübasev *Féltékenység* című darabjának „ütés-jeleneténél” – annyira mellbe vágta, hogy annak nyomait több napig viselte; a személyi titkárnőjével, Smolen Edittel folytatott levelezést, amelyben röviden a Karády Katalint Kedvelők Klubját érintő adminisztratív ügyekről szerezhetünk tudomást. Továbbá az emigrációs évek néhány levélváltását Fekete Gyuláné Hegyi Máriával, akivel disszidálását követően is bizalmi kapcsolatban maradt, és Ördög Valériával folytatott levelezését, akit levélben beszélt le az 1956-os forradalmat követő, Brazíliába való kivándorlásról. Mellettük leveleket váltott Kertész Sándorral, aki hosszas rábeszélés után elérte, hogy Karády fellépjen Kanadában; Kristály Jánossal, aki 1971-ben rögzítette a *Dalok szárnyán* című koncertkörút montreali előadását; Rezi Zsuzsával, akinek egyik levelében Karády hűséges kedvencéről, egy fekete uszkárról ír; Megyeri Sárival, aki Sacy bon Blondel néven a némafilm-korszak sztárja volt, majd visszavonulását követően írni kezdett – e levélből értesülünk arról, hogy verseit New Yorkban mondta hangszalagra Karády. Végezetül Putnoky Gábor táncdalénekesssel, amelyből megtudhatjuk, hogy Karádyt mindvégig foglalkoztatta a hazlátogatás gondolata.

4 Majdnem tíz évvel Karády színrelépése előtt Marlene Dietrich felfedezője és a Dietrich-jelenség megkonstruálója, Josef von Sternberg ugyanúgy Hollywoodban tanulta meg az amerikai sztárgyár működési alapelveit. Ezt követően hazautazott, és felkérte Dietrichet *A két angyal* című, első német hangosfilm női főszerepére. A filmalkotás Heinrich Mann *Ronda tanár úr* (Professor Unrat) című regényének adaptációja. Az eredeti történetben nem jut akkora szerep a professzort elcsábító nőnek, mint amekkorát Sternberg szánt Dietrichnek, pályájának sikeres keretbefoglalása érdekében (Higham 1977, Plazy 2006). A film premierjének időpontja előtt azonban az MGM már felfedezte magának az említett svéd Greta Garbot, a darabos mozgású, kissé férfias, mégis misztikus nőalakot. Hasonló volt Dietrich is, ezért Sternberg – az UFA (Universum Film Aktiengesellschaft)–Paramount színeiben – úgy döntött, hogy az eggyel későbbi, *Marokkó* című filmmel mutatják be az Európában addig már sikerrel debütált fiatal színésznőt az amerikai nagyközönségnek. Karády és Dietrich esetében ugyan két különböző nőtípusról beszélhetünk, de a hollywoodi sztárrendszer ismérveit és a sztárszerep megkonstruálásának módszerességét tekintve részben mégis egyazon tőről fakadnak.

5 A későbbiekben a zsidótörvények életbelépése és Kiss Ferenc feljelentése révén eszkalálódott a Réti-féle per 1942. április 14-én, amelynek eredményeképpen az újságok a „zsidótörvényt kijátszó” Karádyról cikkeztek, ítéletként pedig 4000 pengőre vagy harmincnapra elzárásra büntették.

A levelezés mellett helyet kapott a kötetben négy fontos és objektív kronológia is, amely Karády színházi (10 színdarab) és filmes szerepeit (20 nagyjátékfilm és 4 rövidfilm),⁶ gramofonfelvételeinek fontosabb adatait, valamint életrajzának leglényegesebb állomásait gyűjti egybe. Az egyes részfejezetekhez válogatott fényképmelléletek is tartoznak: Karády Katalinról készült fotográfiák, színpadi jelmezterv (77. o.), filmplakátok, gramofonlemez-képek és kortárs képzőművészeti alkotások digitalizált változatai.⁷

Összességében az elkészült kötet kapcsán egy értő figyelemmel megszerkesztett, sok korábbi kérdést tisztázó, Karády Katalin életpályáját összefoglaló, a Karády-jelenségről a kötet megjelenéséig értekező szerzők tudományos műveinek lenyomatait egybegyűjtő műről beszélhetünk. 2016-ig ilyen nagyléptékű színház- és filmtörténeti munka nem jelent meg a színész- és énekesnőről Magyarországon.⁸ Ugyanakkor a jövőre nézve érdemes Karády Katalin életpályájára és a hollywoodi minta alapján megkonstruált Karády-jelenségre komplex média-, színház-, és filmtörténeti diskurzusként tekinteni, amelynek interdiszciplináris (*gender studies*, kommunikáció- és médiatudomány, pszichológia, *star studies*, szociológia és történettudomány) olvasatait nemzetközi példák (köztük Marlene Dietrich és Greta Garbo) segítségével célszerű megvilágítani. (Gajdó Tamás–Magyar Nóra–Péter Zsolt, szerk.: *Ne kérdezd, ki voltam – Karády Katalin, a diva emlékére*, Szépmíves Könyvek Kiadó és OSzMI, Budapest, 2016, 222 oldal, 3392 Ft.)

Irodalom

- Baranyi Katalin (2017): Gajdó Tamás – Magyar Nóra – Péter Zsolt: *Ne kérdezd, ki voltam – Karády Katalin, a diva emlékére*. Könyvismertető, <http://www.ekultura.hu/olvasnivalo/ajanlok/cikk/2017-01-21+10%3A00%3A00/gajdo-tamas-magyar-nora-peter-zsolt-ne-kerdezd-ki-voltam-karady-katalin-a-diva-emlekere> (utolsó letöltés: 2018. VIII. 10.)
- Bíró Gyula (1980): *A Halálos tavasz hatásvizsgálata*. Budapest: Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézet. Kézirat.
- Bubryák István & Radó Gyula (2017): *A tábornok és a diva*. Dokumentumfilm.
- Gajdó Tamás & Magyar Nóra, szerk. (2003): A sokkarátos hangú vamp. In: *Dívák, primadonnák, színésznők*. Budapest: Az Ernst Múzeum kiállításának katalógusa: 83–105. o.
- Gajdó Tamás & Magyar Nóra & Péter Zsolt szerk. (2016): *Ne kérdezd, ki voltam – Karády Katalin, a diva emlékére*. Budapest: Szépmíves Könyvek Kiadó és OSzMI.
- Higham, Charles (1977): *Marlene. The Life of Marlene Dietrich*. New York: W. W. Norton & Company Inc.
- Kelecsényi László (1983): *Karády Katalin*. Budapest: Múzsák Közművelődési Kiadó.
- Király Jenő (1989): *Karády mítosza és mágiája*. Budapest: Háttér Lap- és Könyvkiadó.
- Király Jenő (1993): *Frivol múzsá I–II. kötet. A tömegfilm sajátos alkotásmódja és a tömegkultúra esztétikája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Lips Adrián (2017): *A Halálos tavasz lehetséges olvasatai egykor és ma*. Mindenki Akadémiája. Előadás, MTVA, M5, <https://www.youtube.com/watch?v=Tz45tueSzvw> (utolsó letöltés: 2018. VIII. 10.).
- Nemeskürty István (1983): *A képpé varázsolt idő. A magyar film története és helye az egyetemes kultúrában, párhuzamos kitekintéssel a világ filmművészetére*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Péter Zsolt (2017): *Hogy volt?! Az örök diva – Karády Katalin*. MTVA, <https://www.mediaklikk.hu/2017/01/18/hogy-volt-az-orok-diva-karady-katalin/> (utolsó letöltés: 2018. VIII. 10.).
- Plazy, Gilles (2006): *Az igazi Marlene Dietrich*. Budapest: Jászöveg Műhely Kiadó.
- Pusztaszeri László (2008): *Karády és Ujszászy – Párhuzamos életrajz történelmi háttérrel*. Budapest: Kairosz Kiadó.
- Sontag, Susan (1964): Notes on Camp. In Susan Sontag (1966): *Against Interpretation and Other Essays*. Farrar, New York: Straus & Giroux.
- Szepes Mária (1988): *Emberk és jelmezek – Emlékek polifóniája*. Budapest: Kosmosz Könyvek Kiadó.

⁶ Az utóbbi listát Király Jenő *Karády mítosza és mágiája* című műve is tartalmazza: a jelen kötetben részletesebb leírással ismerkedhetnek meg az olvasók.

⁷ Judy Cassabb: *Karády Katalin*. Portré (91. o.); Lips Adrián: *A lélek disszidál*. Portré (221. o.)

⁸ Erre Baranyi Katalin is utal az ekultura.hu oldalon írt könyvismertetőjében, amelyben a művet alapvető kötetnek, egyfajta Karády-lexikonnak nevezi (Baranyi 2017).

Lips Adrián kommunikáció- és médiatudomány alap- és mesterképzésen végzett a Károli Gáspár Református Egyetemen. Mesterszakos évek alatt – 2013 és 2015 között – a Karády Katalin imágója és emberi sorsa köré szerveződő médiareprezentációkat vizsgálta az általa meghatározott három történeti szakaszban (1930-as, 1940-es évek, 1980-as évek, 1990-től napjainkig). Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskolájának doktorjelöltje, a Károli Gáspár Református Egyetem Benda Kálmán Bölcsész- és Társadalomtudományi Szakkollégium kollégiumi nevelőtanára. Disszertációkutatásának egyik alapkérdése az, hogy miként befolyásolták az egyes történelmi események Karády Katalin és Szeleczky Zita imágóját és emberi sorsát az 1930-as, 40-es évektől 1950-es évek végéig terjedő időszakban. Email: lips.adrian@gmail.com